

**МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА ПРО ЗБРОЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ УНР
ТА РАДЯНСЬКОЮ РОСІЄЮ (ГРУДЕНЬ 1917 - СІЧЕНЬ 1918 рр.)**

Драматичними подіями у процесі розбудови української державності доби національно-визвольних змагань, стало збройне протистояння Центральної Ради та радянської Росії у грудні 1917 - січні 1918 року, наслідком якого стала поразка УНР. Неоднорідні за своїм змістом, події цього періоду по-різному трактувалися як сучасниками, так і істориками. Знайшли вони своє відображення і у мемуарній літературі.

Поразка військ Штабу Київського Військового Округу в жовтневому протистоянні з більшовиками остаточно ліквідувала владу російського Тимчасового уряду над Україною, по-суті передавши її Центральній Раді, що III Універсалом встигла оголосити себе єдиним легітимним урядом України. Її владу визнавала більшість політичних сил та громадських організацій національних меншин, що підтверджує у своїх спогадах один з лідерів *“Ради об’єднаних єврейських організацій”* О.Гольденвейзер [1, с.17]. Тимчасове порозуміння з більшовиками і очікування виборів до Всеукраїнського з’їзду Рад відклало питання остаточної боротьби за владу на майбутнє [2, с.77].

Загострення відносин з російськими більшовиками розпочалося фактично з самого початку існування УНР як юридичної одиниці. Відразу після жовтня посилилась більшовицька агітація на місцях, про яку неодноразово говорили мемуаристи [3]. Однак дії Центральної Ради проти неї були досить нерішучими, що сприяло поширенню більшовицьких впливів у країні. Основною претензією Ради Народних Комісарів (РНК) до Центральної Ради стало фактичне потурання останньої *“контрреволюційним силам”*, а саме пропуск на Дон з фронту прихильників генерала О.Каледіна, а також переговори з ним. Наприкінці листопада відносини між РНК та Києвом ще більш загострилися через наказ Генерального секретаріату всім українським частинам, що перебувають за межами України повернутися на Батьківщину. У відповідь росіяни блокували українські частини на Північно-Західному та Західному фронтах, забороняючи їх передислокацію на Україну.

Однак українські більшовики в цей час утримувалися від радикальних дій, очікуючи результатів виборів депутатів

Всеукраїнського з'їзду Рад, на яких вони сподівалися отримати більшість [4]. Однак їх мрії виявилися марними: з 2,5 тисяч депутатів більшовики отримали лише 124 голоси, чого було мало для переобрання Центральної Ради. Їх вплив на з'їзді був мінімальним, що не могло задовольнити претензій Ради Народних Комісарів. Більшість депутатів відкрито виступила проти більшовиків [5, с.13].

Початком відкритого конфлікту між Центральною Радою та Радою Народних Комісарів став Ультиматум 4(17) грудня, за яким більшовики вимагали від Центральної Ради припинити роззброєння більшовицьких частин, не пропускати на Дон козаків з фронту, та взяти участь у боротьбі з *“контрреволюційним кадетсько-каледінським повстанням”* [6, с.138]. Реакція на Ультиматум українських політиків добре прослідковується за їх мемуарами. Так В.Винниченко у своїх спогадах вказував, що дії Петрограду стали для нього несподіванкою. Він до останнього вірив в те, що заяви більшовиків є лише погрозами [2, с.89]. На його думку, більшовицькі лідери через своє емігрантське минуле стали занадто відірваними від життя, і втратили при цьому розуміння цінності національних здобутків. Ультиматум, у баченні автора, був нічим іншим, як спробою політичного шантажу, спрямованого на нівелювання досягнень української революції.

Ще менш об'єктивну оцінку подіям, пов'язаним з Ультиматумом дає М.Грушевський. Він вважав, що документ протирічить сам собі, і є нічим іншим, як спробою тиску на депутатів І Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських та солдатських депутатів. На думку Голови Центральної Ради, вимоги, висунуті в Ультиматумі є штучними, і виконання їх може вважатися порушенням всіх прав УНР як окремої держави. На відміну від В.Винниченка, М.Грушевський не звинувачує більшовиків у ідеалізмі, він більший акцент робить на помилковості їх бачення ситуації в Україні [7, с.132]. Близькою до позиції М.Грушевського була і позиція Є.Чикаленка, котрий захищаючи у своїх спогадах суверенітет Центральної Ради вказував на неможливість прийняття умов Ультиматуму, адже ця дія однозначно негативно позначиться і на внутрішній ситуації в Україні, і на авторитеті самої Центральної Ради. Останнє, на його думку, могло б призвести до конфлікту з іншими державницькими осередками в колишній імперії, передусім з козачим Доном [8, с.281].

Досить дивним видається практична відсутність згадок про Ультиматум у мемуарах більшовиків. Так, В.Затонський взагалі

не згадує про нього, а Є.Бош лише вказує, що цей документ був спробою примирення між Радою Народних Комісарів та Центральною Радою [9, с.75]. Близькими за змістом є спогади щодо реакції на Ультиматум і у Г.Петровського та Є.Квірінга. Однак, ці заяви не виглядають достатньо переконливими. Вони більш підтверджують теорію, що українські більшовики були навіть не обізнаними з планами Леніна і тому не могли дати пояснення З'їзду щодо причини проголошення цього Ультиматуму.

Подальші події наглядно продемонстрували, що відірваність від реалій життя була притаманна не народним комісарам, а саме українським політикам. Їх бачення рівня національної свідомості українців та прагнення останніх воювати за свою державу виявилось значно перебільшеним. Більшовицька пропаганда у військах була ефективнішою, ніж ідеї *“українства”*. Цивільне населення України на той момент також не було цілком на боці українського уряду, адже лозунги Центральної Ради, задекларовані в III Універсалі не знаходили достатньої підтримки на місцях, а діяльність представників української адміністрації не вирішувала нагальних соціально-економічних питань [10, с.142-143].

Неприйняття Ультиматуму Раднаркомом остаточно розкололо український політикум. 5(18) грудня частина депутатів І З'їзду Рад, що підтримувала більшовиків, залишила Київ та переїхала до Харкова, де 13(26) грудня розпочав роботу III обласний з'їзд рад Донецько-Криворізького басейну. Об'єднавшись, київські і місцеві делегати оголосили своє зібрання Всеукраїнським з'їздом рад. Рішення цього з'їзду оформили всі юридичні підстави для війни більшовицької Росії проти УНР. Так, не відкидаючи принципу існування УНР, у Харкові було обрано Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) як альтернативу Центральній Раді та сформовано уряд - Народний секретаріат. Таким чином війна Раднаркому проти Центральної Ради вже не була війною проти УНР, а війною проти *“контрреволюційних, буржуазних сил в Україні”* [4].

Проголошення альтернативного уряду у Харкові знайшло яскраве відображення у мемуарах українських політиків. Так, М.Грушевський у *“Споминах”* зізнається, що в Києві не приділили достатньої уваги цьому факту, адже вважали його пустою декларацією [7, с.132]. З притаманним йому пафосом описав ці події і В.Винниченко, який однозначно назвав створення ВУЦВК проявом великодержавного російського шовінізму, котрий лише шукав законного приводу для втручання в українські справи і якому

Центральна Рада і УНР були головною завадою [2, с.101]. Більш обґрунтовано підійшов до оцінки цієї події в своїх спогадах П.Скоропадський, який назвав події грудня 1917 р. однозначним підтвердженням слабкості Центральної Ради та її нездатності до управління державою. Адже допустити створення відкрито ворожого осередку на своїй території, і що головне, не вжити будь-яких заходів до його ліквідації, на думку автора було просто ганебно [11, с.64].

Реакція Центральної Ради на події в Харкові була запізнілою і недостатньою, про що вказують, зокрема і мемуари сучасників. Лише 15(28) грудня 1917 р. було створено Особливий комітет оборони України у складі М.Порша, С.Петлюри, В.Єщенко. Наступного дня Генеральний секретаріат схвалив постанову про створення армії УНР на засадах добровільності (знов таки не регулярної армії, а військових підрозділів козацького типу) [13, с.327]. Однак навіть декларативно розпустити Харківський з'їзд і, тим більше, заборонити більшовицьку партію українська влада не наважилася [12, с.211]. Більше того, навіть налагодити повноцінний супротив наступаючій радянській армії В.Антонова-Овсієнка Центральна Рада виявилася нездатною. Поодинокий опір, що чинили більшовикам загони Вільного козацтва не міг мати стратегічного значення і питання переходу всієї повноти влади в Україні до ВУЦВК ставало справою часу. Більшість українських підрозділів, як засвідчують мемуари, або просто переходили на бік більшовиків, або лишалися нейтральними [12, с.215; 13, с.330]. Так, за спогадами В.Кучабського, 5 українських полків, що захищали Київ налічували лише 478 багнетів [15, с.57].

16(28) січня у Києві розпочалося більшовицьке повстання робітників заводу "Арсенал" та частин Київського гарнізону, котрим за короткий термін часу вдалося встановити свій контроль над значною частиною міста [14, с.32-33]. В цих умовах українські політики опинилися перед вибором: зосередити свої сили проти внутрішньої опозиції чи проти наступаючих більшовицьких військ Муравйова. Загроза з боку "арсенальців" для С.Петлюри видавалася більш реальною, тому він відкликав з фронту найбільш боєздатні частини: Слобідський Гайдамацький кіш та Галицьких Січових Стрільців. З Західного фронту до Києва було перекинута частина полку ім. Гордієнка. Таким чином, на 20 січня сили Центральної Ради здобули значну перевагу і 22 січня повстання було придушене остаточно. Однак ця перемога для С.Петлюри, що особисто командував каральними діями у Києві, виявилась

даремною [15, с.56-59]. Фронт проти Муравйова виявився практично відкритим. Спроба студентських загонів зупинити наступ більшовиків під Крутами перетворилася в різанину невідготовленої до військових дій української молоді і після цього шлях до столиці УНР був повністю відкритий [16, с.149-151]. Вже 22 січня більшовицькі підрозділи увійшли в лівобережну частину Києва, а 26-го зайняли і його основну частину [12, с.217]. Центральна Рада, не вичікуючи розв'язки боїв, ще 25 січня залишила місто та переїхала до Житомира.

Причину поразки у війні з більшовиками діячі Українського уряду пояснювали у своїх мемуарах по-різному. Так, М.Грушевський змушений був констатувати, що більшовицька агітація в армії була більш ефективною. Солдати самовільно поверталися додому. Їх не могла втримати ніяка ідея, навіть національна. У селах посилювалися анархічні настрої, що приваблювали все більшу частину селянства - основної соціальної бази українського уряду. Грабунки та нищення майна, панських маєтків, фабрик і заводів набувало все більшого характеру. Підривалися продуктивні сили та багатство краю і винними в цьому на місцях вважали саме Генеральний секретаріат, що не зміг організувати та забезпечити порядок. Через це значна частина українців нейтрально віднеслась до наступу більшовиків і не виступила на захист свого національного уряду [7, с.133]. Ще більш прозоро показав слабкість Центральної Ради та її уряду у своїх мемуарах В.Винниченко. Він зокрема зазначив, що Центральна Рада довгий час ставила національно-державницьку ідею вище за соціальну і саме це відштовхнуло від неї народні маси. На його думку, єдиним шансом для української верхівки було йти за настроями народних мас, змінити соціальну політику і таким чином зберегти владу в "національно-українських руках", не створювати протиріччя між національним та соціальним [2, с.217].

Тож ми бачимо, що поразка Центральної Ради в січні 1918 р. була обумовлена цілою низкою чинників, що були вказані в мемуарах сучасників подій. Це і слабкість соціальної програми, і непродумана військова політика, і відсутність єдності у середовищі самої української владної еліти. Український уряд не зумів використати об'єктивно слабкі місця в роботі та організації свого опонента - ВУЦВК, і втративши ініціативу, втратив владу над країною.

1. Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний (1917-1920) // Революция на Украине по мемуарам белых. - М.-Л.: Государственное издательство, 1930. - С.1-63.

2. *Винниченко В.* Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. - грудень 1919 р.]) / В.К.Винниченко. - К.: Вид-во політичної літератури України, 1990 / репринтне відтворення 1920 р. - Ч.П. - 328 с.
3. *Могалевський Ю.* Олександрівськ-Київ. (Спомини 1917-1918 рр.) // Календар-альманах «Дніпро». - Львів, 1930. - С.70; *Гаврилюк І.* Четвертий Універсал // Літературно-науковий вісник. - Львів, 1928. - Кн.1. - С.16.
4. *Затонський В.* Із спогадів про українську революцію // Літопис революції. - Харків, 1929. - №5.
5. *Іванов А.* Центральная Рада и Киевский Совет в 1917-1918 году // Летопись революции. - Харьков, 1922. - №1.
6. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради. 18 грудня 1917 р. // *Ленін В.* Повне зібрання творів у 56 тт. - Т.35. - К.: Політвидав України, 1973. - С.138.
7. *Грушевський М.* Спомини // Київ. - 1989. - №9. - С.114-157.
8. *Чикаленко Є.* Уривок зі споминів за 1917 р. // Науковий збірник Української Вільної Академії Наук (1945-1950-1995). - Нью-Йорк, 1999.
9. *Бош Е.* Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации. - К., 1990.
10. *Андрієвський В.* З минулого [У 3 т.] / В.Андрієвський. - Берлін: Укр. Слово, 1923. - Т.1. - 262 с.
11. *Скоропадський П.* Спогади: кінець 1917 - грудень 1918 / П.Скоропадський. - К.-Філадельфія: Б.в., 1995. - 493 с.
12. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д.Дорошенко. - К.: Темпора, 2007. - 632 с.
13. *Галаган М.* З моїх споминів (1880-ті - 1920 рр.) / М.Галаган. - К.: Темпора, 2006. - 656 с.
14. *Мищенко С.* Январское восстание в Киеве // Летопись революции. - Харьков, 1924. - №3. - С.20-48.
15. *Кучабський В.* Від первопочинів до Проскурівського походу // Історія січових стрільців / В.Кучабський. - К.: Україна, 1992. - С.12-201.
16. *Гончаренко А.* Бій під Крутами // За Державність. - Варшава, 1939. - Ч.9. - С.145-153.